

РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛОЖЕНЬ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ»: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

IMPLEMENTATION OF LAW OF UKRAINE «ON IMPLEMENTATION OF DECISIONS AND PRACTICE OF EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS»: PROBLEMATIC ASPECTS OF CIVIL PROCEEDINGS

Бурденюк С.І.,

аспірант Інституту законодавства
Верховної Ради України

Стаття присвячена висвітленню окремих положень Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Проаналізовано актуальні проблемні питання застосування практики Європейського суду з прав людини судами України на стадії ухвалення судового рішення. Зроблено висновок про необхідність вдосконалення механізму виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: національне законодавство, Європейський суд з прав людини, рішення суду, виконання рішень, застосування практики Європейського суду з прав людини.

Статья посвящена рассмотрению отдельных положений Закона Украины «Об исполнении решений и применения практики Европейского суда по правам человека». Проанализированы актуальные проблемные вопросы применения практики Европейского суда по правам человека на стадии принятия судебного решения. Сделан вывод о необходимости усовершенствования механизма исполнения решений и применения практики Европейского суда по правам человека.

Ключевые слова: национальное законодательство, Европейский суд по правам человека, решение суда, исполнение решений, применение практики Европейского суда по правам человека.

This article is devoted to coverage of certain provisions of Law of Ukraine «On implementation of decisions and practice of European Court of Human Rights». It was analyzed current problems in practice of Ukraine's courts decisions of European Court of Human Rights at stage of judgment. It was concluded about need to improve mechanism of implementation decisions of European Court of Human Rights.

Key words: national legislation, European Court of Human Rights, decision of law, implementation, implementation practice of European Court of Human Rights.

Актуальність теми. Останнім часом у науковій періодиці все частіше з'являються міркування і дослідження з приводу застосування практики (рішень, правоположень) Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Європейський суд) судовими інстанціями різного рівня у ході провадження по справам та ухвалення судових рішень. Особливого значення практика ЄСПЛ набуває саме зараз – у період інтенсифікації процесів інтеграції до європейського простору та складної, у тому числі і політичної, ситуації в нашій державі. Беззаперечно центральним і одним із головних елементів успішної реалізації політичної волі в контексті досліджуваної проблеми є досягнення певного рівня узгодженості національного законодавства із правом Ради Європи. На нашу думку, основною позицією у цьому є необхідність наукового аналізу механізму реалізації деяких положень Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі – Закон) і практики ЄСПЛ як ефективного інституту захисту прав і основоположних свобод. Власне, зазначена вище проблема і є метою даної статті.

Широкий спектр організаційно-правової проблематики виконання рішень ЄСПЛ Україною міститься в роботах таких відомих правознавців, як: В. Лутковська, О. Гончаренко, К. Андріанов, А. Бущенко, М. Бу-

роменський, В. Паліюк, О. Погребняк, П. Рабінович, Н. Раданович, Д. Супрун, В. Юрчишин, С. Шевчук.

На сьогоднішній день суттєвий внесок у дослідженні питань виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ здійснюють і молоді науковці. В контексті зазначеної теми цікавими є міркування Ю. Матата (щодо проблеми застосування практики ЄСПЛ та імплементації міжнародно-правових норм у національну систему судочинства), У. Коруц (щодо аналізу прецедентної практики ЄСПЛ та визначення її особливостей у правовій системі України), Т. Середи (щодо розгляду практики ЄСПЛ як джерела судового правозастосування) та ін.

Крім того, в правовому інформаційному просторі питання застосування практики Європейського суду висвітлюються і юристами-практиками, адвокатами, судьями.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що застосування практики ЄСПЛ та імплементація його правоположень у національну правову систему – питання досить проблемне, оскільки існує певний «конфлікт» правових систем. Для більшості науковців й досі є дискусійним питання щодо прецедентної природи рішень ЄСПЛ та правової визначеності прецеденту в романо-германській (континентальній) системі права.

Як зазначає Т. Фулей, правова визначеність вимагає, щоб правові норми були зрозумілими і точними, та мали на меті гарантування, що ситуації і правовідносини будуть передбачуваними. . . Також правова визначеність вимагає поваги до принципу *res judicata* – остаточні рішення національних судів не мають ставитися під сумнів. Це також вимагає виконання остаточних судових рішень. Система, що дозволяє ставити під сумнів остаточні судові рішення без переконливих підстав у суспільних інтересах і без зазначення строку, не відповідає принципу правової визначеності [1, с. 12].

Можливість існування прецедентної форми права не є новою у теорії права. Сьогодні, ми можемо зазначити, що в жодній країні світу правова система не складається виключно з судових прецедентів або статутного права. Більше того, все частіше спостерігається така тенденція: взаємопроникнення статутного права до країн англосаксонської правової системи, де основним джерелом права є прецедент, і навпаки, зростання частки прецедентного права в країнах романської системи права.

У цьому розумінні для судів України застосування Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) та практики Європейського суду стали особливо актуальними з прийняттям 23 лютого 2006 року Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Цей Закон регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення ЄСПЛ у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Конвенції; з упровадженням в українське судочинство європейських стандартів прав людини; зі створенням для України передумов для зменшення заяв до Європейського суду проти України.

Досліджуючи дану проблематику, доцільно звернути увагу на різноманітні точки зору, що мають місце в юридичній науці. Так, Н. Задирака зазначає, що відповідно до положень ч. 4 ст. 55 Конституції України ЄСПЛ можна вважати міжнародною судовою установою, до якої за захистом прав і свобод може звертатися кожна людина, що використала в Україні всі гарантовані вітчизняним законодавством засоби правового захисту. При цьому, згідно зі ст. 129 Конституції України судді під час здійснення правосуддя керуються лише законом, оскільки Україна належить до романо-германської правової сім'ї, де основним джерелом права є нормативно-правовий акт, а судова практика не може бути джерелом права. Водночас у ст. 46 Конвенції та в ст. 17 Закону передбачено застосування судами України при розгляді справ Конвенції і практики ЄСПЛ як джерела права [2].

Т. Дудаш також наголошує, що особлива увага науковців до юридичної природи рішень ЄСПЛ пов'язана як зі специфічною роллю Європейського суду як наднаціонального юрисдикційного органу, що має виключне право тлумачити та застосовувати Конвенцію, так і з особливостями правових систем держав – членів Ради Європи, право якої поєднує континентальний та англо-американський типи правових систем [3, с. 174].

Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року Україна повністю визнала обов'язковою і без укладання спеціальної угоди юрисдикцію ЄСПЛ в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції. Так, ратифікувавши Конвенцію і протоколи до неї, Україна інкорпорувала її в національну правову систему та визнала обов'язковою юрисдикцію ЄСПЛ в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції.

У цьому розумінні ми погоджуємося із думкою Я. Зейкана, який вважає, що прецеденти Європейського суду визначають, як саме має бути застосована Конвенція. За кожним судовим прецедентом стоїть певна норма Конвенції, яка є частиною законодавства України. Верховний Суд України практикує у своїх рішеннях посилання на норми Конвенції, але дуже рідко можна зустріти такі посилання у рішеннях судів першої інстанції [4, с. 70]. Тут слушним буде зауважити, що за результатами соціологічного опитування правників різного рівня, проведеного спеціалістами ННІ права та психології Національного університету «Львівська політехніка», на питання про частоту застосування і ефективність практики ЄСПЛ у своїй професійній діяльності частина опитуваних зазначила повну неефективність практики Європейського суду, тому вони не застосовують її у своїй діяльності.

У свою чергу С. Шевчук наголошує, що для України є два найважливіші правові аргументи на користь визнання обов'язковості практики ЄСПЛ: 1) п. 1 Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року, де зазначено, що «Україна повністю визнає на своїй території дію ... статті 46 Конвенції 1950 року щодо визнання обов'язковою і без укладання спеціальної угоди юрисдикцію ЄСПЛ у всіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції»; 2) ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [5, с. 455].

Верховний Суд України ухвалив низку постанов Пленуму, в яких надається роз'яснення судам загальної юрисдикції про необхідність застосування Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і рішення Європейського суду як джерела права. Так, у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» № 1 від 27.02.2009 р. визначено обов'язок судів застосовувати Конвенцію і рішення Європейського суду як джерело права; у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» № 14 від 18.12.2009 р. наголошується про необхідність посилання на Конвенцію та рішення ЄСПЛ у мотивувальній частині кожного рішення.

Крім того, згідно із ст. 10 Закону заходами індивідуального характеру виконання рішень Європейського суду є повторний розгляд справи, включаючи відновлення провадження. Це положення конкретизується й у статтях Цивільного процесуального кодексу України.

Однак, в українському судочинстві із застосуванням навіть обґрунтованих посилань на рішення Європейського суду виникає ряд проблем. Однією з них є забезпечення суддів опублікованим перекладом повних текстів рішень. Згідно зі ст. 18 Закону, суди мають використовувати офіційний переклад рішення ЄСПЛ, що надрукований у офіційному виданні, або, за відсутності перекладу, користуватися оригінальним текстом. Станом на сьогодні, на жаль, в Україні інформація щодо забезпечення суддів офіційними перекладами рішень ЄСПЛ – відсутня.

За різними даними в Україні належним чином не виконується до 95% рішень Європейського суду. На III Міжнародному судово-правовому форумі голова Верховного Суду України озвучив вражаючу цифру – рівень виконання рішень національних судів становить лише 6-8%. Станом на початок 2015 року Україна посіла четверте місце серед 47 країн-членів Ради Європи за станом невиконання рішень ЄСПЛ – з-понад тисячі невиконаних рішень. Переважна більшість вимагає від України саме внесення змін до законодавства та усунення системних порушень прав людини. За 2014 рік державою було остаточно виконано лише сім рішень ЄСПЛ [6].

Досвід вітчизняних судів у застосуванні критеріїв, напрацьованих ЄСПЛ, свідчить про те, що для багатьох суддів рішення ЄСПЛ перестали бути «чужорідним тілом» у правовій системі. Судді розуміють висновки ЄСПЛ і застосовують їх, обґрунтовуючи

судові рішення. Крім того, Європейський суд завжди вивчає та досліджує конкретні обставини окремих справ, тобто не абстрактні загальні приписи, а результат вивчення певної ситуації стає підґрунтям для висновку ЄСПЛ.

Більше того, застосування прецедентної практики Європейського суду свідчить про взаємопроникнення, незважаючи на певну конкуренцію норм та практики [7].

Висновки. На нашу думку і в підтвердження висновків Міжнародної конференції «Право власності: європейський досвід та українські реалії», яка проходила у Верховному Суді України 22–23 жовтня 2015 року, рішення ЄСПЛ мають бути застосовані українськими судами обов'язково, але таке застосування повинно бути обґрунтованим: адекватним, виваженим, виправданим. Водночас залишається певною проблемою необґрунтоване, формальне, а не змістовне застосування практики ЄСПЛ, яке полягає в тому, що рішення ЄСПЛ суд зазначає в рішенні, цитує окремі його пункти, але насправді вириває з контексту рішення деякі висновки ЄСПЛ та зводить їх до абсолюту.

Крім того, практика ЄСПЛ повинна застосовуватися національними судами як особливе джерело права з урахуванням того, що рішення ЄСПЛ за своєю правовою природою не містять виключно однозначних, жорстких, безальтернативних правил. Навпаки, у своїй основі – це висновок, який міститись в мотивувальній частині рішення, набір обов'язкових і необов'язкових тверджень, а тому рішення ЄСПЛ не слід розглядати, як безумовний прецедент.

Наведене вище ще раз вказує на необхідність вдосконалення механізму виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ судами України на стадії ухвалення судового рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. – 2-ге вид. випр., допов. – К., 2015. – 208 с.
2. Задирака Н.Ю. Рішення Європейського суду з прав людини у правовій системі континентального права як джерело адміністративного процесуального права / Н.Ю. Задирака. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aplaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/3-9-2014-jubilee/item/393>.
3. Дудаш Т.І. Юридична природа рішень Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичний аспект) / Т.І. Дудаш // Право України. – 2010. – № 2. – С. 173–179.
4. Зейкан Я.П. Захист у цивільній справі. Науково-практичний коментар / Я.П. Зейкан. – К.: КНТ, 2008. – 488 с.
5. Шевчук С.В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. – Монографія. – К.: Реферат, 2007. – 640 с.
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovoidilo.ua/articles/8717/2015-04-05/za-2014-god-ukraina-vypolnila-tolko-sem-reshenij-espch.html>.
7. Висновки та рекомендації міжнародної конференції «Право власності: європейський досвід та українські реалії», що відбулася 22–23 жовтня 2015 року в місті Києві. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/0CDD7AB3901F27DAC2257EE600502708?OpenDocument&year=2015&month=10&->.